

Újfalvy Sándor:
EMLÉKEZÉS KÖRÖSI CSOMA SÁNDORRA

Tanulótársaim közül egy kitűnő egyéniséget említek meg: *Körösi Csoma Sándort*, a későbbi kínai vándort. Úti viszontagságait s halálát az angol lapok tudatták; a pesti tudós társaság gyászbeszéddel ünneplte halálát.

Én kirekesztőleg tanuló éveit említem meg. Én közelről ismerem. 1799-től 1811-ig tanultam vele egy szakosztályban, tehát tizenkét egész év alatt közeli viszonyban álltam vele; azon években pedig, midőn érzés, hajlam és az adott szó még mind ártatlanok és igazak.

Körösi székely katona, szegény szülőktől származott: atyja tíz éves korában gyalog kíséré Enyedre; az úton egy magyar forintot költött reá, de soha többet azután. Pár évig szolga volt *Viski* Sándor és Elek tanulók mellett. Kilencven tanuló közt már az első évben legelső volt. *Kis Marci* egyedül versenyzett véle, de csak kezdetben, ez is elmaradt s többé utol sem érte. Emlékező tehetsége szintoly nagy volt, mint szorgalma: amit olvasott, soha sem feledte. Ritkán beszélt, többnyire röviden s mint gyermek is mindég megfontolva; figyelmét legcsekélyebb tárgy sem kerülte ki. Termete közepes, zömök, vállas, izmai, csontjai kemények, mindnyájunk közt a legerősebb, arca szabatos szép idomú és férfias; nézése mélyedt, jelentékeny, hallgatag. Rendszerinti eledele kolegyom cipó, gyümölcs, turó vagy öntött saláta. Hússal ritkán, nyalánság vagy hevítő itallal soha sem élt. A víz-italtól napokig eltartóztatta magát. „Nekem sokan panaszkodnak – mondá – hadd parancsolhassak én is gyomromnak. Ti is tehetnétek, de nincs akaratotok... Rendesen a kopac földön, vagy deszka padlózaton hált. Beteg soha, még kornyadozó sem volt. Egykedvű, se vígabb, se komorabb. Nagy kedv, bú, harag, bosszú, félelem vagy csak megrebbenés is, szolgáltság vagy elhittség. . . szóval az indulatoknak bármilyen neme arcán vagy taglejtéseiben soha sem volt látható. Lapta, cigle vagy más gyermeki játékban nem vett részt, de az ügyesebb játékost nagyon helyeslé. Úszás s birkózásban nagy részt vett és mindnyájunkat feljűl-műlt. A szerencsejátékot bolondságnak nevezte, gyűlölte. . . Énekelni, táncolni, vagy csak ugrálni is sohasem láttam, de a jó táncost gyönyörűséggel nézte. Tanulás vagy foglalatosság nélkül bár pillanatig sem volt. Mint szolgagyerek a szobát kiséprette s a szemetet a kijelölt dombra vivén, ezalatt is szorgalommal tanult: tanítónk pedig ilyenkor az ablakhoz szólítván, feddő hangon figyelmeztetett, hogy a szolgálfiú ami kevés időt kötelessége megenged, tanulásra s nem ledérségre fordítja; mi pedig drága időnket ellesbeljük.

Ő független volt a szó szoros értelmében, mert akaratján s indulatján uralkodni tudott. Iskolai éveit is megróvás és büntetés nélkül járta le; mivel sok van módva, mert a szoros szabályokat akkor mind megtartani, főleg a durva deák szé-szé-lyeit eltalálni. . . nem kis feladat vala.

Szorgalmas tanulása után annyit tudott, hogy a próbatéteken ritkán szőlítették. Néha megkérdetve, a tanítót megakasztotta s tudományos értekezéseivel zavarodásba hozta. Ennyi kitüntetés mellet sem vala elhitt vagy túlbizakodó.

Hazuról néha székelypogácsát kapván, nem költötte el, hanem feldarabolva, pénzen eladta. Pénze mindég volt, mi gyakran kölcsönöztünk tőle, ő soha senkitől. De szigorúan megbírálta elébb, akinek pénzt hitelezett; ha meg volt győződve, hogy pontosan fizet és korhelségre nem fordítja, mert akkor kérlelhetetlen vala. Jó gazdaságát szép eredmény kosruzá, mert az iskolából ötezer forintot vitt ki magával; és azt mint követésre méltó példát mutatta fel, mondván, hogy erős akarat előtt minden, még a szegénység is meghajol és független állást szerez.

Gondolkodó, mély eszű, de sebes feltaláló eszű nem volt; akibe ilyet ismert, respektálta. Élcet, furfangos szókat mosolyogva hallgatott, de ő soha sem mondott. Öltözetére kevés gondot fordított, de rongyos vagy piszkos sem volt; inge, nyakkendője mindég tiszta. Télbe, nyárba egyformán posztó gunyát viselt. A legnagyobb hőségben sohasem izzadott, csikorgó hidegben sohasem fázott. Ily lángész, erős jellem és testi erő túlnyomósága mellett is elhitt, vagy felsőbbségét másal éreztető nem volt. A tanároknak kiválasztottjok, tanulótársainak bámulás tárgya volt. Mindezt jól tudta, de egykedvűleg vette ezt is, mint minden egyebet. A jó tanuló s erkölcsös fiút becsülte, de barátsági viszonyban bár eggyel sem volt. A barátság boldogító érzése szintoly ismeretlen volt előtte, mint gyűlölet vagy irigység. Jövőről nagyszerű jóslatok szárnyaltak: vitéz hadvezér, nagy államférfi, hazájának, nemzetének dísze leend sat. Nem valósult. . . hiú remények maradtak. Hona s az emberiségre nézt minden használhatás nélkül folytak le napjai, cél s irány nélkül. Élt és elmúlt anélkül, hogy tettei által a sokat váró közönségre bár ösztön, buzdító lehet vala, bár jó magot hinthet vala el, mi később ember-társaira üdvös lehetend; rendkívüli egyénisége mellett nyom nélkül enyészett el, bár csira vagy szikra sem maradt fel utána.

Ismertünk könnyelmű s korhel tanulót, de később helyre jött, mintha kicseréltek volna; s jó gazda, vitéz katona, derék hivatalnok lett belőle. De Körösi minden tulajdonai mellett egyiket sem teheté.

1816-ik évben a göttingai egyetembe utazván, Bécsben meglátogatott; szállásra magamhoz hívám, nem kis bámulatomra el is fogadá, mert másszor legcsekélyebb elkötelezettséget sem fogada el. Östve pedig a számára készített ágy mellett a padlozatra terité úti köpenyét s nadrágát feje alá téve hosszan nyult rajta. Ellenvetéseimre azt felelé, hogy hosszú út áll előtte, szoktatni kell a rossz testet nélkülözéshez, mert a test hálátlan s minden kényeztetést megbosszul. Őt napot mulatott Bécsben, a búcsúvételkor mosolyogva szólítám meg, hogy Göttingába mi okból megy, mert hitem szerint már minden tudományt kimerített. „Nem meggyőződése a visz: az emberek előítéletét akarom kielégíteni. . . de nem mulatok soká: mert nálam drágább az idő, mint másoknál.”

Mintegy pár év mulva jött vissza Göttingából, de szokása ellen kedvetlen hangulatban. Másnap elbeszélé nekem, hogy Göttingában Kanyaró nevű földije 100 darab aranyat vett fel tőle, szentül megígervén, hogy Bécsből pontosan megküldi,

de fél éve már, hogy semmit sem tud róla s ha Eichorn göttingai tanár 30 aranyat nem kölcsönöz neki, le sem utazhatik. . . „A pénz még hadján, de mindég őszinteséget színlelt, s utóbb így rászedni: iskolás pajtástól s főleg földitől ily gyalázatosan lefőzetni. annyira kedélyemre hatott, hogy vastag hypocondriát kaptam s csakis Eichorn lelkes felrázására lehettem képes kiucsudni. Érzem, hogy a sebet végig viendem magammal; e miatt sok jótett marad el tőlem, s következésiben sok boldogító érzés is. . .”

Én komolyan szólítám meg s rossz bajnoknak nevezém, ki egy kardvágásért, akármily fájdalmasan is hatolt légyen is az meljére, vonakodnék többé jó ügy mellett harcolni; üdvözítőnknek kitérésire s eljárására is hivatkozáim. . . „Szép költészet barátom! magadszerű könnyű természet jót-rosszat könnyen vesz, de az erős akarat s vastag vér kevesebbé örvend, de annál mélyebben érez”. . . Kíméletből nem vitakozám tovább. De nem helyeslém állítását és most 40 évi tapasztalatom sem ingadoztatott meg akkori hitemben. Kérdém azután, hogy a göttingai tudományos aknában mi nemes érceket zsákmányolt ki? . . . „Reménységem fölett” – mondá, „a zsidó exegesist, főleg az arab s török nyelvet, mik tervemnek főtényezői”. . .

És ekkor pendité meg előttem legelőször keleti úti tervét; de amit én akkor a megcsalás szülte vastag vérnek tulajdoníték.

1820-dik év utólján romladéki lakomban búcsú venni meglátogatott. Szokott csendes kedélyén újra változást tapasztalék. Békételen és szavaiban némi dacoló modort váltott. Közlém vele észrevételemet: fejét rázva búsan mondá:

„Sietnem kell e földről, hol még az érettebb emberek is tele vannak előítéletekkel. Megtámadtak mindenfelől, hogy úti tervemmel hagyjak fel, mert kivihetetlen s hogy eszelőség szüleménye. És én keblemben fiatal éveim óta táplált vágyaimat értek feláldozzam; amire tizenhárom élő s holt nyelvet szereztem meg, mire annyi nélkülözés és sanyargatással készítem el testemet; soká viaskodám balítéletjeik ellen s utóbb béketűrésem róvásán végződött.” „Igy nem jó! . . . mondám. . . Göttingából elcsüggedve, most meg hazádból békételen hangulatban indulsz ki: e két szó régen nem létezett szótáradban s én azt javasolom, hogy rögtön töröld ki, mert ezentúl nagyobb szükséged lesz béketűrésre, mint nekem vagy másnak.”

Nem felelt, de arca földerült s jobbomat hévvel rázá meg; a búcsúvételkor lelkesedve volt, ahogy sohasem láttam azelőtt. „Barátom! a nagy kérdés megoldása. . . elődeink ősi lakhelyét fölfedezni. . . az én feladatommá vált. A nagy célnak megfelelő lesz egykor jutalmam. Élj boldogul barátom és leszel is, mert könnyű véredet kevés boldogítja”. . . – és szokása ellen francia hévvel borult nyakamba, mit azelőtt sohasem tett.

Ez volt véle utolsó találkozásom. A hírlapi zavaros s egymással gyakran ellenkező hírekből sohasem jöhетtem felőle tisztába; hogy valami tibeti zárdában a szanszkrit nyelvet tanolta, azon szótárt szerkesztett, ott elhalálozott, végrendeletileg néhány szótárt a magyar tudós társaságnak és az enyedi tanodának küldett: a Körös helységi szegény katona embereknek száz, az enyedi tanodának

más száz és a magyar tudós társaságnak kétszáz darab aranyat hagyományozott. Csak ennyit.

A történet különös egybefüggésének kell neveznem, hogy szintén mikor e sorokat írárok, a Pesti Napló idei (1854) 151-ik száma, párizsi levelezőjétől a következőket olvasám:

„Míg Körösi Csoma Sándor tibeti készülteiről bővebben szólhatunk, kötelességünknek tartjuk röviden tudatni a közönséggel, miszerint 25 darab papírt, mik buvárlatait tartalmazzák, hagyott maga után és 500 font sterling pénzüsszeget, mit rokonai Calcuttában a supreme court general registrarjánál követelhetnek. Az örökség az ázsiai társaságnak volt ugyan az elhunyt által hagyományozva, de halála óráiban el lévén Csoma szigetelve a világtól, a végrendelet sohasem ment a társaság kezébe, s az ügyvédek őt végrendelet nélkül elhunytának nyilatkoztatták”.

Hogy Körösi kitudózt nehéz feladatát meg nem oldhatta, nem csudálhatni, mert akik előtte és utána fáradoztak a nagyszerű fölfedezésben, tévúton járt mindnyája.

Körösinek alapos ismerete után okom van hinni, hogy egy oly szilárd akaratnak annyi évek alatt nem lehetett csak a szánzkrit szótár szerkesztésére szorítkozni. Lelkületének megmérhetetlen gazdag forrása bizonyosan nagyobb tárgyakkal foglalkozott, amiket most még homály fed s csakis a későbbi kornak jutand tudomására az akkor már valószínűleg megavult ismeretek közzététele. Miután tibeti zárandoksága csak ily csekély eredményt mutathat fel, akkor mi előttünk most s hihetőleg ezután is tudomásunkon kívül eső, de mindenestre igen fontos okok — vagy legyőzhetetlen akadályoknak kellett közbejönni, miknek leküzdése még az ő roppant előnyei mellett is lehetlenné vált.

Egy tudományos ángol értekezésben olvastam volt:

„Körösi egy a legtudományosabb fők közül, nagyon erős testalkattal, aki indulatain s akaratján hihetetlen nagy mértékben uralkodott; korának ő volt legnagyobb nyelvésze, mintegy 30 nyelv birtokában.” Ezt ángol ismeri el, az pedig a mások előnyei kiemelése körül nagyon is óvatos, kevesebbet igen, de többet nem tulajdonít.

Megpróbálgatám Körösi ifjabb évei rajzát az utókornak átadni; azon hitben pedig, hogyha ifjú földim olvasandja, találhasson bennük követésre méltó vonásokat s jöllehet Körösi emléket ragyogó eredmények nem koszoruzzák, nyerhessen földim ösztönt az ő magos jellemében; nem kínai vagy tibeti utazásra többé... hanem akaratját s indulatját korlátozni tudja. És most lelkem mélyéből békét sóhajtok az ő távoli poraira! Amit úgy hiszem egy magyar sem tagadand meg tőle.